

RECONFIGURĂRI IDEOLOGICE ÎN EUROPA

Sovietizarea popoarelor Asiei Centrale în anii 1920-1940.

De la desființarea vechiului Turkestan la edificarea *homo sovieticus*

[Sovietization of the peoples of Central Asia in the years
1920-1940. From the abolition of old Tur-kestan
to the edification of *homo sovieticus*]

Vasile SOARE

Abstract: *The national revival temptation of the political elites of Central Asia after the fall of the Monarchy in Russia (following the Revolution of 1917) would be immediately shattered by the new Bolshevik power, which excluded the idea of granting collective rights or forms of autonomy to the Muslim populations of the former Turkestan, using mainly their dynastic and clan-based organization, and less so the national one. Temporarily transformed into an Autonomous Soviet Socialist Republic (1918), Turkestan, whose populations inherited a common history and religion, would disappear as a toponym, in this area the Turkmen and Uzbek Soviet Socialist Republics (1924), Tajik (separated in 1929 from the Uzbek Soviet Socialist Republic), and Kyrgyz and Kazakh (1936) were established in turn. By 1937, the new Central Asian Soviet republics would acquire the unitary political facies desired by the Soviet power and occupy their own place in the new framework of the USSR according to their ethnicity (among Sovietology researchers, however, there is a theory that the borders then drawn by Moscow on national criteria had a relatively artificial character, since there were no unitary populations in the region, clearly delimited from an ethnic and linguistic point of view, which could be politically controlled).*

The article attempts to briefly summarize the methods of the Communist Center in Moscow - of true "engineering" in the social, ethno-linguistic and even spiritual-religious fields – through which in the 1920s-1940s it pursued the Sovietization of the peoples of today's Central Asian region.

Keywords: *political elites, Turkestan, Central Asian Soviet republics, Sovietization, Moscow.*

După căderea monarhiei în Rusia
și preluarea puterii de către bolșevici
prin Revoluția de la 25 octombrie/7

noiembrie 1917, elita politică din
Asia Centrală, regiune care fusese
înglobată în fostul Imperiu Rus în a

două jumătate a sec.19, a fost tentată să abordeze noile realități prin prisma aspectelor naționale și etno-religioase, vizând păstrarea unor forme de autonomie în viitoarea construcție politică din acest spațiu.

Conducerea sovietică nou instalată a oferit în primă fază populațiilor musulmane din Asia Centrală drepturi individuale, refuzând însă să le acorde aceste drepturi sub formă colectivă sau autonomia în cadrul unei republici federative. La rândul lor, musulmanii erau împărțiți în grupuri care activau la nivel regional și grupuri care activau la nivel național. De exemplu, kazahii au pus bazele unei formațiuni statale, intitulată *Autonomia Alaș Orda*, fondatorii acesteia stabilindu-și ca principal obiectiv protejarea în fața amenințării colonizării ruse și influenței culturale din partea tătarilor¹. La fel, printre grupurile politice ale musulmanilor din Turkestan existau și grupuri socialiste, deși nu exista un entuziasm în masă în favoarea noii orânduiri bolșevice. În acest context, populația rusă din orașele central-asiatice era, în majoritate, de orientare socialistă și tentată să îi perceapă pe musulmanii locali drept adversari politici și etnici².

După crearea în 1918 a Republicii Autonome Sovietice Socialiste a Turkestanului, bolșevicii și-au consolidat controlul asupra Asiei Centrale, deși Mișcarea Basmacilor – constituită de grupuri de rezistență de la nivel rural – a continuat să se opună noului regim pentru încă aproape un deceniu. În perioada 1920-1924 au

fost înființate Republicile Socialiste Sovietice Kazahă, Turkmenă și Uzbecă³. În urma acestei delimitări pe criterii naționale a Asiei Centrale, Republicile Buhara și Hiva au fost incluse, formal, în componența nou createi Uniuni Sovietice în 1924, ca parte a Republicii Socialiste Sovietice Uzbecă⁴. În acest fel, toponimul „Turkestan” de mai înainte a dispărut. Deși populația Turkestanului împărtășise de-a lungul timpului o istorie și o religie comune, iar limbile literare vorbite – *ciagatai* și *persana tadjică* – constituiau elemente fundamentale, din punct de vedere al ideii de națiune, toponimul „Turkestan” conținea mult prea multe conotații pan-Turcice pentru a mai putea fi prezervat. În acest fel, crearea mai micilor republici sovietice, cu un puternic caracter turcic, a reprezentat o concesie făcută de Centrul comunist de la Moscova reformatorilor indigeni și membrilor Mișcării Jadidiste, prin care Kremlinul a dorit să le ofere spațiu de mișcare pentru dezvoltarea culturilor turcice sub umbrela comunistă, pusă la dispoziție de conducerea sovietică⁵. Geografia politică a Asiei Centrale avea să continue prin desprinderea de Republica Sovietică Socialistă Uzbecă, în anul 1929, a Republicii Sovietice Socialiste Autonome Tadjice – care a devenit Republica Sovietică Socialistă Tadjică – și să fie definitivată în 1936, prin crearea, mai întâi a Regiunii Autonome Kârgâzstan, care în final avea să devină Republica Socialistă Sovietică Kârgâză⁶.

Procesul de creare a noilor republici și națiuni⁷ – care a vizat nu mai

puțin de 14 milioane de locuitori din Asia Centrală – s-a suprapus Noii Politici Economice, inițiată de V.I. Lenin, și care a continuat până în 1928, când I.V. Stalin avea să îi pună capăt cu brutalitate, mai mult din nevoia conducerii bolșevice de a face față foametei și deficitului de mărfuri și de alimente cu care societatea sovietică s-a confruntat pe perioada și, mai ales, după Războiul civil⁸. Anterior procesului demarat de conducerea bolșevică de construire a unei noi realități teritoriale, politice și naționale în Asia Centrală, formațiunile statale din zonă se bazau mai mult pe principiul dinastic decât pe cel național. Specialiștii în sovietologie – atât cei de dinainte de destrămarea Uniunii Sovietice, cât și cei de după – afirmă că granițele trasate pe criterii naționale au un caracter artificial, o dovadă în acest sens fiind numeroasele enclave din Asia Centrală⁹. Luând în considerare această viziune, se poate afirma că nu existau populații unitare din punct de vedere etnic și lingvistic într-un teritoriu, care să joace rolul unei patrii proprii a acestora, pe care aceste populații să îl controleze întru totul din punct de vedere politic.

Aceste discuții apar atunci când specialiștii analizează situația din Asia Centrală din punct de vedere etnic și lingvistic și când, de fiecare dată, aduc drept exemplu Uzbekistanul, ale cărui granițe trasate de sovietici sunt considerate „artificiale”, pe motiv că în această țară este un mozaic de dialecte turce¹⁰, respectiv persana tadjică în sud.

Cu toate acestea, există situații când o minoritate într-un teritoriu dat încetează să mai fie o minoritate, grație ponderii sale numerice sau altor realități, inclusiv a celor de ordin geopolitic. Într-un astfel de caz, întrebarea este dacă integritatea granițelor țării este fundamentată pe ideea identitară și pe loialitatea cetățenilor săi. Aici Asia Centrală ne oferă un exemplu prin Kazahstan, unde populația de origine slavă – care a sporit numeric în urma a câtorva valuri migraționiste în perioada țaristă și sovietică –, ajunsese să reprezinte o problemă nerezolvată și după câștigarea independenței de către Republica Kazahstan în 1991. La rândul său, Tadjikistanul s-a confruntat cu probleme și mai contradictorii – o lipsă de coeziune (caracteristică mai mult nomazilor de origine turcică, ori nu atât persanilor), generată de formațiunile tribale din această țară, care ar fi fost (și este) extrem de necesară pentru edificarea unei identități naționale; pe de altă parte, un element extrem de important și care ar fi putut ajuta elita politică și culturală tadjică să pună bazele unei identități naționale – și avem în vedere aici limba *farsi*/persană – care este asociat cu un alt centru politic și cultural – Iranul și care nu a putut da definitiv acea doză necesară de patriotism local. Din acest motiv, Samarkand, Buhara sau Shiraz (actualmente în Uzbekistan) aveau să fie percepute pentru mult timp drept adevăratele centre culturale și istorice ale tadjicilor, chiar în detrimentul capitalei Dușanbe¹¹.

Potrivit noii viziuni a liderilor bolșevici, noile state erau fondate pe baza principiului național, fiecare naționalitate având propriul său teritoriu, delimitat de granițe¹². Evident că o astfel de viziune strict națională nu putea să nu intre în coliziune cu internaționalismul proletar împărtășit de unii dintre liderii comuniști musulmani din zonă. Prima victimă a noii politici în domeniul național promovată de Kremlin a fost Mirsaid Sultan Galiev, ale cărui idei au fost supuse unei critici dure, în pofida existenței principiilor moniste ale unității proletariatului, împărtășite de clasa muncitoare și care ar fi trebuit să aibă întâietate în raport cu criteriile național sau etnic. Acesta a fost arestat, închis și, într-un final, avea să sfârșească asemenea altor lideri comuniști în lagărele sovietice¹³.

Așadar, bazele celor cinci republici central-asiatice au fost puse în 1924, deși prima Constituție sovietică fusese adoptată la 30 decembrie 1922. Chiar dacă Constituția le oferea acestora posibilitatea să își ocupe propriul loc în noua armatură a statului sovietic, în funcție de etnicitatea lor, cu timpul, unele dintre denumirile acestor republici central-asiatice aveau să sufere modificări. Procesul de așezare statală avea să fie finalizat către 1937, când acestea aveau să dobândească faciesul politic unitar, dorit de I.V. Stalin și de puterea sovietică¹⁴.

În cursul acestui amplu proces, fiecare dintre cele cinci republici au primit statutul de republici unionale: R.S.S.Uzbekă și R.S.S.Turkmenă - în

1924, R.S.S.Tadjică - în 1929, R.S.S.Kazahă și R.S.S.Kîrgîză - în 1936. În 1937, Parlamentele celor cinci republici au ratificat noua Constituție unională din 1936, care avea să fie în vigoare până în 1978, când L.I. Brejnev decide să o înlocuiască. Potrivit noii Constituții, denumirea republicilor avea la bază etnonimul grupului de populație majoritar, la care se adăuga, evident, potrivit realităților politice, adjectivele „sovietică și socialistă”. Unele dintre ele - Uzbekă și Tadjică - aveau să mai primească în componența denumirii lor și adjectivul „federativă”, având în vedere că, în interiorul acestora ființau diverse forme de autonomii, cum ar fi cazul Republicii Autonome Socialiste Sovietice Karakalpakă din R.S.S.F.Uzbekă, sau al Regiunii Autonome Gorno-Badakhșan, din R.S.S.F.Tadjică¹⁵.

Factorul etno-lingvistic. Conducerea republicilor era asigurată de către un reprezentant al populației majoritare, care, însă, era „dublat” de un adjunct de origine slavă (rus sau ucrainean). În plan cultural și lingvistic, tipăriturile erau în limba rusă și cea națională, după aceleași criterii fiind organizate și unele instituții, care nu erau altceva decât filiale ale celor de la Centru (e.g.: Academia de Științe a Uniunii Sovietice, Uniunea Scriitorilor etc.)¹⁶. Așadar, guvernul sovietic decisese să pună la fundația viitoarelor republici central-asiatice principiul național, care, în realitate, cu excepția unui număr restrâns de adepți locali ai modernizării, nu era

între totu împărțit de marea majoritate a populației.

În timp, extrem de complicata structură etnică din regiune nu va face altceva decât să complice și mai mult situația. Toate deciziile adoptate de conducerea sovietică în această problemă au avut un caracter arbitrar, justificate prin studii de ordin etnografic și lingvistic. Se poate afirma că amplul demers sovietic din zona Asiei Centrale poate fi considerat un proiect de „inginerie” în domeniul social și etnic. În acest context, limba a dobândit rolul unei adevărate hârtii de turnesol, fiind utilizată pentru stabilirea noii identități sovietice¹⁷. Așa se face că, în prezent, una dintre consecințele politicii promovate atunci de către bolșevici în domeniul lingvistic este aceea că originea actualelor limbi vorbite în Asia Centrală, procesul de formare a lor și legăturile acestora cu limbile moderne constituie realități obiective care au o importanță de ordin politic extrem de mare, evident, cu consecințele care decurg de aici¹⁸.

Republica Socialistă Sovietică Uzbekă, care era și cea mai populată dintre republicile central-asiatice, a oferit posibilitatea inteligenței locale, care manifesta o puternică simpatie față de panturcism, de a avea propriul stat turcic. În scurt timp, etnonimul „*uzbek*” l-a înlocuit pe tradiționalul „*türki*”, care făcea o trimitere directă la originea istorică a popoarelor turcice (vechiul Turkestan), dar și la panturcism și la Turcia, aflată la acea vreme sub impactul amplelor transformări revoluționare inițiate de

Junii Turci, care erau urmărite cu un extrem de mare interes de inteligența turcică a Asiei Centrale¹⁹. Această substituție de etnonime avea, în realitate, o semnificație cu mult mai profundă decât părea la prima vedere: impunerea spre utilizare a limbii uzbice pentru desemnarea unor popoare, care, anterior, nu folosiseră acest termen și în a căror istorie bilingvismul turcic și persano-tadjik era de veche dată, nu a reprezentat altceva decât victoria finală obținută de regimul bolșevic împotriva Jadidiștilor și a altor reformatori, fapt confirmat și de datele recensământului desfășurat de autorități în 1926²⁰.

Începând cu mijlocul anilor '20 ai secolului trecut, toți locuitorii acestei republici, indiferent de specificul lor lingvistic sau de altă natură, au fost denumiți oficial *uzbeci*, etnonim care, pentru mulți dintre ei, nu reprezenta nimic. R.S.S.Uzbekă primise în componența sa Buhara și Samarkand, două orașe istorice a căror populație era preponderent de origine tadjică. Această nouă realitate etno-lingvistică nu a fost pe placul locuitorilor noii republici Tadjikistan, care s-a văzut pusă într-o stare de inferioritate de vecinul Uzbekistan. La rândul său, Centrul urmărea cu atenție aceste discuții și rivalități de ordin etno-lingvistic care au început să se facă simțite din a doua jumătate a anilor '20, exploatându-le cu scopul de a pune capăt aspirațiilor panturcice ale unora dintre intelectualii uzbeci din acea perioadă²¹.

În timp, politica promovată de autoritățile comuniste a favorizat apariția unui sentiment identitar la nivelul uzbekilor, tadjicilor și al celorlalte populații din zonă²². Cu toate acestea, atât în perioada sovietică, cât și după proclamarea independenței în 1991, în republicile din Asia Centrală, vechea separație pe criteriul de clan și regiune a continuat să supraviețuiască, luând forma grupurilor fracționiste, care, adesea, și-au conferit o fațadă ideologică și care au continuat să se lupte pentru putere. În Turkmenistan, Kirghizia și Uzbekistan, identitatea de tip tribal sau de clan continuă și în prezent să constituie o realitate a vieții politice, în timp ce în Kazahstan, filiația dintre actualele fracțiuni politice și cele trei *Juz*-uri kazahe (anterior, Hoardele Mare, Mijlocie și Mică) modelează viața politică internă²³.

Revenind la perioada anilor '20-'30 ai secolului trecut, fiecare dintre aceste popoare noi a pretins o istorie diferită de cea a vecinilor săi, o literatură și un folclor proprii și, evident, propria limbă și propriul alfabet. Aceste pretenții de unicitate au survenit în condițiile în care, vreme de secole, în cele mai multe rânduri, aceste popoare au fost unite între ele printr-o istorie comună²⁴, derulată într-un spațiu comun. Politicieni și oameni de știință au încercat să răspundă acestor nevoi de ordin politic, alegând drept limbi naționale unele dialecte. De asemenea, pentru a rezolva problemele de ordin lingvistic, în perioada 1927-1928, kirghizii, turkmenii, uzbekii, kazahii și karakalpa-

cii au adoptat scrierea latină, fiind urmați la scurt timp și de tadjici. Către sfârșitul anilor '30, guvernul sovietic a decis însă să uniformizeze, din punct de vedere lingvistic, toate republicile din Asia Centrală, dispunând înlocuirea alfabetului latin cu cel chirilic, proces finalizat în 1942. În acest fel, limba rusă a devenit *lingua franca* Imperiului sovietic, având statut de limbă obligatorie în instituțiile de învățământ. Pe termen scurt și mediu, obiectivul urmărit de Kremlin era acela de a lega între ele diversele naționalități de pe cuprinsul vastului imperiu. Pe termen lung, bolșevicii vizau edificarea unui *homo sovieticus*, care nu putea fi altfel decât vorbitor de limbă rusă²⁵.

Educația în Asia Centrală după instaurarea sistemului sovietic. Grație eforturilor susținute depuse de către noile autorități sovietice, imediat s-au obținut performanțe extrem de bune în ceea ce privește alfabetizarea populațiilor din Asia Centrală, mai ales în rândul copiilor cu vârstă școlară. Rezultatele mulțumitoare au fost obținute și în raport cu populația matură, care a făcut obiectul unei ample campanii de lichidare a analfabetismului.

Sistemul de educație de la nivel republican, în toate formele sale, a fost reorganizat, extins și unificat, conform standardelor sovietice. Această realitate a fost extinsă și la instituțiile de învățământ superior și la institutele de cercetare.

Reducerea numărului de persoane analfabete și creșterea accesibilității sistemului de educație au facilitat creșterea și răspândirea mass mediei

tipărite, tirajele crescând simțitor, iar aceasta fiind tipărită în toate cele cinci limbi din zonă. În acest fel, Centrul de la Moscova a contribuit la formarea a șase noi limbi literare: uzbekă, kazahă, kârgâză, turkmenă, tajică și karakalpakă, într-o zonă în care, anterior, pentru scriere fuseseră utilizate dialectul ceagatailor turcici și farsi/persana.

Toate aceste transformări au avut, în ultimă instanță, drept consecință distrugerea „vechii ordini sociale” și instaurarea alteia noi. În fapt, și republicile central-asiatice aveau să facă obiectul aceluiași experiment social promovat în Rusia Sovietică, după preluarea puterii de către bolșevici. În paralel cu colectivizarea forțată și cu industrializarea accelerată, are loc un proces de emancipare a femeilor din lumea musulmană, care dobândesc drepturi egale cu bărbații și cărora noul regim sovietic le oferă posibilitatea să își depășească condiția prin extinderea accesului la educație și la muncă. Nu în ultimul rând, segregatia pe criteriul etnic, practică de autoritățile imperiale ruse înainte de 1917 și prin care populația era împărțită în ruși și nativi, a fost anulată și înlocuită cu un internaționalism proletar, care le asigura tuturor, cel puțin teoretic și declarativ, egalitatea în drepturi și de șanse²⁶.

O altă consecință a politicilor promovate în Asia Centrală de coloniștii ruși (și de cei de dinainte de 1917, și de cei de după) a fost stimularea creșterii demografice și creșterea gradului de urbanizare. Recensămintele desfășurate periodic începând cu

1924 și terminând cu cel din 1989, atestă o creștere constantă a populației, care, potrivit datelor recensământului din ajunul destrămării URSS (1989), ajunsese la 49.119.267 de persoane²⁷. Evident că o parte din acest număr era formată de imigranții sosiți de bună voie sau exilați în zonă (mai ales cei din Rusia și din Ucraina) și al căror număr, în Kazahstan și în marile centre urbane ale Asiei Centrale (Tașkent, Alma-Ata, Bișkek) era destul de mare.

Noua elită comunistă locală a pus bazele unei noi aristocrații birocratice într-o societate care se presupunea a fi fără clase. Fără ca, cel puțin teoretic, interesele clasei muncitoare să își fi pierdut vreun moment însemnătatea pentru politica promovată de conducerea statului, ele au fost din ce în ce mai mult supuse intereselor noii clase formată din birocrăția comunistă²⁸.

La nivelul întregii Uniuni Sovietice, deci și al Asiei Centrale, acest lucru a facilitat instaurarea treptată a stagnării și a unui climat psihologic artificial, care, la rândul său a favorizat ciocnirea dintre coloniștii șovini și populațiile din zonă, în pofida internaționalismului proletar²⁹.

În această privință, rolul limbii și al culturii ruse, precum și al modelelor care urmau să fie adoptate, în final, au fost extrem de importante. Pentru toate republicile Asiei Centrale, limba rusă a reprezentat limba de stat și a avut un rol foarte important în așa-numita rutină bilingvă din viața socială, dar și la nivelul dimensiunii sale „internaționale”: limba rusă se întrepătrunde cu limbile vor-

bite de populațiile locale prin intermediul alfabetului și al fondului principal de cuvinte. Din acest punct de vedere, un moment important în evoluția republicilor central-asiatice l-a constituit tranziția de la alfabetul latin la cel chirilic, impusă de Moscova în 1940, proces în cursul căruia au avut loc o serie de transformări de ordin lingvistic, prin care conducerea de la Kremlin a urmărit să anihileze orice manifestare naționalistă. În acest context, au loc redenumiri de localități și de străzi, proces menit să confere o nouă identitate internaționalistă.

În plan religios, având în vedere ateismul promovat de regimul sovietic și rolul conducător asumat de Partidul Comunist, în toate Constituțiile promulgate în perioada 1917-1991 nu exista niciun fel de referire la religie. Este îndeobște cunoscut faptul că, înainte de 1917, Islamul deținea un loc de prim rang în viața populațiilor din Asia Centrală. Acesta este și motivul pentru care noua putere sovietică a depus eforturi constante, consecutive și considerabile pentru a șterge Islamul din memoria și mentalul colectiv al celor care-l împărtășeau și de a-l înlocui cu „ateismul științific” și,

în final, cu comunismul. Cu toate acestea, eforturile autorităților sovietice centrale și republicane nu au dat rezultatele scontate, iar acestea au fost nevoite să accepte existența unor structuri religioase, aflate însă sub controlul statului: astfel, în 1942, la Tașkent, a fost înființată Direcția Musulmanilor din Asia Mijlocie și Kazahstan, iar autoritățile au permis funcționarea în zonă a unui număr redus de moschei. Educația muftiilor și a imamilor era asigurată prin funcționarea a două medrese — la Tașkent (“Barak Han”) și la Buhara.

La originea deciziei sovietice de a accepta existența unui „islam controlat” s-au aflat următoarele rațiuni: a) realitatea din Asia Centrală o imita pe aceea din R.S.F.S. Rusă, unde Bisericii Ortodoxe, a cărei Patriarhie i se interzisese să mai funcționeze în 1925, i s-a permis să își reia activitatea în 1943, prin reînființarea Patriarhiei Ruse; b) dorința de a evita eventualele reproșuri care ar fi putut să vină din partea șefilor de state și a delegațiilor oficiale din statele musulmane străine, care vizitau regulat Uniunea Sovietică și, mai ales, Asia Centrală.

Note

¹ Hooman Peimani, *Conflict and Security in Central Asia and the Caucasus*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2009, p. 124; vezi, pe larg, pentru factologie, și A.K. Boceagov, *Alaș-Orda. Kratkii istoriceskii ocerk o naționalno-burjuaznom dvijenii v Kazahstane perioada 1917-1919 gg.*, Kzıl-Orda, 1927.

² G. Safarov, *Kolonialinaia revoliuțiia, opât Turkestana*, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatelstvo, 1921, p. 67.

³ R. Abdușukurov, *Oktiabrskaiia revoliuțiia: Rasvet uzbekskoi sotsialisticheskoi nații i sblijenie ee s națiami SSSR*, Tașkent, Cospolit Izdatelstvo Uzbekskoi SSR, 1962, p. 32 și urm.

- ⁴ Baymirza Hayit, *Turkestan im XX. Jahrhundert*, Darmstadt, Leske Verlag, 1956, p. 157.
- ⁵ E. H. Carr, *History of Soviet Russia*, London, MacMillan, 1954, pp. 286-287.
- ⁶ S. Radjabov, *Etapî razvitiia sovetskogo gosudarstvennogo stroia v Srednei Azii*, în „Sovetskoe gosudarstvo i pravo”, No. 11, Noiabri, 1948, p. 66.
- ⁷ Michael Bruchis, *The Effect of the USSR's Language Policy on the National Languages of Its Turkic Population*, în vol. *The USSR and the Muslim World*, ed. Yaacov Ro'i, London, George Allen & Unwin, 1984, pp. 176-177.
- ⁸ I. Hodorov, *Naționalinoe razmejevanie Srednei Azii*, în „Novii Vostok”, No. 8/9 (1925), p. 68 și urm.
- ⁹ O dovadă în sprijinul acestei afirmații ar fi incidentele sângeroase petrecute în iunie 1990, în Regiunea Osh, din Kirghizia, unde au avut loc ciocniri între o amplă minoritate uzbekă și majoritatea kirghiză naționalistă. Vezi, pe larg, M.A. Jirohov, *Semena raspada: voinî i konfliktî na territorii bivšego SSSR*, Sankt-Peterburg, VHB-Peterburg, 2012, pp. 89-104.
- ¹⁰ Vezi, A.Iu. Iakubovski, *K voprous ob etnogeneze uzbekskogo naroda*, Taşkent, f.e., 1941, pp. 1-20; V. Kun, *Izucenie entograficeskogo Turkestana*, în „Novii Vostok”, nr. 6, 1924, p. 351; Adid Halid, *Uzbekistan: rojdenie nații*, „Neprikosnovennii zapas”, nr. 4 (78), 2011, pp. 35-50.
- ¹¹ Acest proces a fost excelent descris în vol. A. Haugen, *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia*, London, 2003.
- ¹² Z. Bikkulova, *Boriba part-organizații Karakalpakii za preodolenie patriarkhalino-feodalinih otnoșenii v bitu*, în vol. *Naucinie trudî aspirantov*, Taşkent, Taşkentskii Gosudarstvennii Universitet imeni V.I. Lenina, 1962, pp. 37-40.
- ¹³ *Istoriia kazahskoi SSR, epoha soțializma*, Alma Ata, Izdatelistvo Akademii Nauk Kazahskoi SSR, 1963, p. 298.
- ¹⁴ O privire concisă asupra modului de constituire a statului sovietic, din punct de vedere politic și constituțional, vezi la R. Vaidyanath, *The Formation of the Soviet Central Asian Republics*, Peoples Publishing House, New Delhi, 1967.
- ¹⁵ H.T. Tursunov, *Obrazovanie Uzbekskoi sovetskoi soțialiceskoi respubliki*, Izdatelistvo Akademii nauk Uzbekskoi SSR, Taşkent, 1957, pp. 117-118. Pentru RSFS Tadjikă, vezi S.S. Sadiev, *Istoriia tadjikskogo naroda. Kratkii kurs lekții*, Dușanbe, f.e., 2012, p. 103.
- ¹⁶ Acest dualism lingvistic este vizibil, mai ales, la nivelul publicațiilor: în RSSF Uzbekă, cunoscuta revistă literară „Novâi Mir”, avea o ediție locală, bilunară, intitulată „Sharq Yulduzi” (editată de filiala uzbekă a Uniunii Scriitorilor din URSS). O situație asemănătoare exista și în privința Marii Enciclopedii Sovietice, care avea ediții locale, la nivelul tuturor celor 16 republici unionale. În republicile central-asiatice, au fost tipărite ediții în limbile kazahă, uzbekă, turkmenă, tadjică și kârgâză. Vezi Geogffrey Wheeler, *The Modern History of Soviet Central Asia*, London, Weidenfeld & Nicholson, 1964, p. 152.
- ¹⁷ Jacob Landau, Barbara Kellner-Heinkele, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2001, p. 7.
- ¹⁸ A. Poțeluevskii, „Iazykostroitelstvo Turkmenii i ego osnovnîe problem”,

- în *Revoluția i naționalinosti*, No. 67 Sentiabri 1935, pp. 42-50.
- ¹⁹ Robert D. Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, 2006, pp. 89-91; vezi, pe larg, și clasică lucrare a lui Hélène Carrère d'Encausse, *Islam and the Russian Empire: Reform and Revolution in Central Asia*, traducere de Quintin Hoare, Berkeley, University of California Press, 1988.
- ²⁰ Vezi, pe larg, Anatoli Vișniovski, „Azia: nezaversionnaia modernizația”, în *Vestnik Evrazii*, No. 2, 1996, pp. 131-153.
- ²¹ Serghei Abașin, *Naționalizmi v Srednei Azii. V poiskah identichnosti*, Sankt-Peterburg, Izdatelstvo Aleteia, 2007, pp. 186-189.
- ²² Vezi capitolul „The Soviet Assault on Islam”, în vol. Adeeb Khalid, *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*, Berkeley, University of California Press, 2007, pp. 50-84.
- ²³ Dilip Hiro, *Inside Central Asia: A Political and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyz*, New York, Overlook Duckworth, 2009, p. 239 și urm.
- ²⁴ Bert G. Fragner, „Soviet Nationalism”: An Ideological Legacy to the Independent Republics of Central Asia”, în vol. *Identity, Politics in Central Asia and the Muslim World*, Willem van Schendel, Erich J. Zürcher, eds., London-New York, I.B. Tauris Publishers, 2001, pp. 13-35.
- ²⁵ Vezi excelentul studiu aparținând lui Hélène Carrère d'Encausse, „Determinant and Parameters of Soviet Nationality Policy”, în vol. Jeremy Azrael, *Soviet Nationality: Policies and Practices*, New York, Praeger, 1978, pp. 39-59; Robert Conquest, ed., *Soviet Nationalities Policy in Practice*, London, The Bodley Head, 1967.
- ²⁶ Jacob Landau, Barbara Kellner-Heinkele, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2001, pp. 69-70.
- ²⁷ Vezi, pe larg, John O. Voll, „Central Asia as Part of the Modern Islamic World”, în vol. Beatrice Manz, ed., *Central Asia in Historical Perspective*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1994, pp. 62-81.
- ²⁸ B.Z. Rumber, *Soviet Central Asia: A Tragic Experiment*, Winchester-Massachusetts, 1989, p. 179.
- ²⁹ Steven Burg, „Central Asian Elite Mobility and Political Change in the Soviet Union”, în *Central Asian Survey* 5, no. 3-4, 1986, pp. 77-90.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- ABAȘIN, Serghei, *Naționalizmi v Srednei Azii. V poiskah identichnosti*, Sankt-Peterburg, Izdatelstvo Aleteia, 2007.
- ABDUȘUKUROV, R., *Oktiabriskaia revoluția: Rasvet uzbekskoi sotsialisticheskoi nații i sblijenie ee s națiami SSSR*, Tașkent, Cospolit Izdatelstvo Uzbekskoi SSR, 1962.

- BOCEAGOV, A.K., *Alaș-Orda. Kratkii istoriceskii ocerk o naționalno-burjuaznom dvijenii v Kazahstane perioada 1917-1919 gg.*, Kzıl-Orda, 1927.
- CARR, E. H., *History of Soviet Russia*, London, MacMillan, 1954.
- CONQUEST, Robert, ed., *Soviet Nationalities Policy in Practice*, London, The Bodley Head, 1967.
- CREWS, D. Robert, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and*

- Central Asia*, Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, 2006, pp. 89-91.
- d'ENCAUSSE, Carrère Hélène, *Islam and the Russian Empire: Reform and Revolution in Central Asia*, traducere de Quintin Hoare, Berkeley, University of California Press, 1988.
- HAYIT, Baymirza, *Turkestan im XX. Jahrhundert*, Darmstadt, Leske Verlag, 1956, p. 157.
- HAUGEN, A., *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia*, London, 2003.
- HIRO, Dilip, *Inside Central Asia: A Political and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyz*, New York, Overlook Duckworth, 2009.
- JIROHOV, M.A., *Semena raspada: voini i konfliktî na territorii bîvşego SSSR*, Sankt-Peterburg, VHB-Peterburg, 2012.
- IAKUBOVSKI, A.Iu., *K voprous ob etnogeneze uzbekskogo naroda*, Taşkent, f.e., 1941.
- Istoriia kazahskoi SSR, epoha soşializma*, Alma Ata, Izdatelistvo Akademii Nauk Kazahskoi SSR, 1963.
- LANDAU, Jacob, Heinkele- Kellner Barbara, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2001.
- PEIMANI, Hooman, *Conflict and Security in Central Asia and the Caucasus*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2009.
- RUMBER, B.Z., *Soviet Central Asia: A Tragic Experiment*, Winchester-Massachusetts, 1989.
- SADIEV, S.S., *Istoriia tadjikskogo naroda. Kratkii kurs lekčii*, Duşanbe, f.e., 2012.
- SAFAROV, G., *Kolonialinaia revoliučiia, opât Turkestana*, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatelistvo, 1921.
- TURSUNOV, H.T., *Obrazovanie Uzbekskoi sovetskoi soşialiceskoi respubliki*, Izdatelistvo Akademii nauk Uzbekskoi SSR, Taşkent, 1957.
- VAIDYANATH, R., *The Formation of the Soviet Central Asian Republics*, Peoples Publishing House, New Delhi, 1967.
- WHEELER, Geogffrey, *The Modern History of Soviet Central Asia*, London, Weidenfeld & Nicholson, 1964.
- Articole şi studii**
- BIKKULOVA, Z., „Boriba part-organizačii Karakalpakii za preodolenie patriarkhalino-feodalinih otnoşenii v bitu”, în vol. *Naucinîe trudî aspirantov*, Taşkent, Taşkentskii Gosudarstvennii Universitet imeni V.I. Lenina, 1962, pp. 37-40.
- BRUCHIS, Michael, „The Effect of the USSR's Language Policy on the National Languages of Its Turkic Population”, în vol. *The USSR and the Muslim World*, ed. Yaacov Ro'i, London, George Allen & Unwin, 1984, pp. 176-177.
- BURG, Steven, „Central Asian Elite Mobility and Political Change in the Soviet Union”, în *Central Asian Survey* 5, no. 3-4, 1986, pp. 77-90.
- d'ENCAUSSE, Carrère Hélène, „Determinant and Parameters of Soviet Nationality Policy”, în vol. Jeremy Azrael, *Soviet Nationality: Policies and Practices*, New York, Praeger, 1978, pp. 39-59.
- FRAGNER, G., Bert, „Soviet Nationalism”: An Ideological Legacy to the Independent Republics of Central Asia”, în vol. *Identity, Politics in Central Asia and the Muslim World*, Willem van Schendel, Erich J. Zürcher, eds., London-New York, I.B. Tauris Publishers, 2001, pp. 13-35.

- HALID, Adid, „Uzbekistan: rojdenie nații”, *Neprikosnovennii zapas*, nr. 4 (78), 2011, pp. 35-50.
- HODOROV, I., „Naționalinoe razmejevanie Srednei Azii”, în *Novii Vostok*, No. 8/9 (1925), p. 68 și urm.
- KUN, V., „Izucenie entograficeskogo Turkestana”, în *Novii Vostok*, nr. 6, 1924, p. 351.
- POTELUEVSKII, A., „Iazykostroitelstvo Turkmenii i ego osnovnîe problemî”, în *Revoliuțiia i naționalinosti*, No. 67 Sentiabri 1935, pp. 42-50.
- RADJABOV, S., „Etapî razvitiia sovetskogo gosudarstvennogo stroia v Srednei Azii”, în *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, No. 11, Noiabri 1948, p. 66.
- VIȘNIOVSKI, „Anatoli, Aziia: nezaversiionnaia modernizațiia”, în *Vestnik Evrazii*, No. 2, 1996, pp. 131-153.
- VOLL, O. John, „Central Asia as Part of the Modern Islamic World”, în vol. Beatrice Manz, ed., *Central Asia in Historical Perspective*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1994, pp. 62-81.

